

**«Жастардың репродуктивті денсаулығын сақтаудың профилактикалық  
бағдарламаларын жетілдіру» тақырыбында  
Болат Қарлығаш Серіковнаның 6D110200- «Қоғамдық денсаулық сақтау»  
мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін іздену  
диссертациясының  
АҢДАТПАСЫ**

**Тақырыптың өзектілігі:** Жастардың репродуктивті денсаулығы қоғамдық денсаулықтың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және мемлекеттің демографиялық әлеуеті мен әлеуметтік-экономикалық дамуын айқындайды. Қазақстан Республикасында жастар саясаты жүзеге асырылып жатқанына қарамастан, жасөспірімдер мен студент жастардың репродуктивті денсаулығының нашарлау үрдісі сақталуда.

Гинекологиялық аурулардың, жыныстық жолмен берілетін инфекциялардың таралуының өсуі, етеккір функциясының бұзылыстары мен қабыну ауруларының көбеюі профилактикалық бағдарламалардың жеткіліксіз тиімділігін көрсетеді. Сонымен қатар жастардың репродуктивті денсаулық мәселелері бойынша хабардарлығының төмендігі, медициналық көмекке кеш жүгінуі және мінез-құлықтық қауіп факторлары да маңызды проблема болып табылады.

Осыған байланысты жастардың репродуктивті денсаулығын жақсартуға бағытталған ғылыми негізделген кешенді профилактикалық бағдарламаларды әзірлеу қажеттілігі туындайды.

**Зерттеудің мақсаты:** Жастардың репродуктивті денсаулығын сақтауға, ведомствоаралық өзара әрекеттестікті оңтайландыруға және студент жастардың консультативтік көмек алу үшін маршрутизациясын жақсартуға бағытталған профилактикалық іс-шараларды жетілдіру бойынша кешенді шаралар әзірлеу

**Зерттеудің міндеттері:**

1. 2014–2024 жылдар аралығында Қазақстан Республикасындағы жастардың денсаулығының медико-демографиялық көрсеткіштерінің динамикасын бағалау.

2. Қазақстан Республикасында жастардың репродуктивті денсаулығын қорғау саласындағы қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілерді, мемлекеттік бағдарламалар мен профилактикалық шараларды талдау және олардың қазіргі заманғы сын-қатерлер мен халықаралық тәсілдерге сәйкестігін анықтау.

3. Репродуктивті денсаулық негіздері бойынша білім деңгейін және студент жастардың репродуктивті денсаулық мәселелері бойынша хабардарлығын бағалау.

4. Студент жастардың репродуктивті денсаулығын сақтау бойынша профилактиканы жетілдіруге бағытталған кешенді іс-шаралар әзірлеу.

**Зерттеу дизайны:**

Бірінші міндет бойынша – эпидемиологиялық зерттеу (2014–2024 жылдар аралығында Қазақстан Республикасындағы жастардың репродуктивті

денсаулығының медико-демографиялық көрсеткіштерінің динамикасына ретроспективті талдау жүргізу, үрдістер мен қауіп факторларын бағалау).

Екінші міндет бойынша – Қазақстан Республикасында жастардың репродуктивті денсаулығын қорғау саласындағы нормативтік-құқықтық базаның контент-талдауы, оның толықтығы мен заманауи халықаралық тәсілдерге сәйкестігін бағалау.

Үшінші міндет бойынша – дескриптивтік және аналитикалық зерттеу (студент жастар арасында социологиялық сауалнама жүргізу, репродуктивті денсаулық мәселелері бойынша білім деңгейі мен хабардарлығын бағалау, негізгі олқылықтар мен қауіп факторларын анықтау).

Төртінші міндет бойынша – ұйымдастырушылық-профилактикалық іс-шаралар кешенін әзірлеу және апробациялау бойынша қолданбалы (эксперименттік) зерттеу, оның ішінде стандартты операциялық рәсімдер, маршрутизация моделі және білім деңгейін бағалау құралдары..

**Зерттеу нысаны:** Қазақстан Республикасының жастары, оның ішінде жасөспірімдер мен студент жастар.

**Зерттеу пәні:** Жастардың репродуктивті денсаулығының жай-күйі, оның ішінде медико-демографиялық көрсеткіштердің динамикасы мен аурушандық деңгейі; хабардарлық деңгейі мен мінез-құлықтық қауіп факторлары; профилактиканың нормативтік-құқықтық және ұйымдастырушылық аспектілері, жастарға достық қызметтердің қолжетімділігі және медициналық көмек алу кезіндегі маршрутизация, сондай-ақ ұйымдастырушылық кедергілер, денсаулық сақтау жүйесіне деген сенім деңгейі және жастардың репродуктивті мінез-құлқын қалыптастыруға әсер ететін факторлар.

#### **Қорғалуға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:**

1. Алматы қаласындағы жасөспірім қыздардың репродуктивті денсаулық көрсеткіштерінің қолайсыз динамикасы анықталды, ол Қазақстан Республикасындағы жастар саны мен құрылымының өзгеруі аясында төменгі және жоғарғы жыныс жолдарының қабыну ауруларының өсуімен және аномальды жатырлық қан кетулердің таралуының артуымен сипатталады.

2. Қазақстан Республикасында жастардың репродуктивті денсаулығын қорғау саласындағы нормативтік-құқықтық база профилактиканың негізгі бағыттарын жеткіліксіз регламенттеуімен сипатталады, оның ішінде жастардың контрацепцияға және отбасын жоспарлауға қолжетімділігі, жастарға достық қызметтердің дамуы, профилактикалық коммуникацияларды цифрландыру және бағдарламалардың тиімділігін мониторингтеу мәселелері бар.

3. Студент жастардың репродуктивті денсаулық мәселелері бойынша хабардарлық деңгейі субъективті бағалау мен нақты білім деңгейі арасындағы сәйкессіздікпен сипатталады, сондай-ақ отбасын жоспарлау, заманауи профилактика және контрацепция әдістерін дұрыс қолдану мәселелерінде елеулі олқылықтардың болуымен ерекшеленеді.

4. Жастардың репродуктивті денсаулығын сақтау бойынша профилактиканы жетілдіруге бағытталған іс-шаралар кешені студенттердің хабардарлық деңгейін арттыруға және қауіпсіз репродуктивті мінез-құлықты қалыптастыруға ықпал етеді.

**Зерттеудің ғылыми жаңалығы:** Жүргізілген зерттеу нәтижесінде алғаш рет 2014–2024 жылдар аралығында Қазақстан Республикасындағы жастардың репродуктивті денсаулығының медико-демографиялық көрсеткіштеріне кешенді бағалау жүргізіліп, қолайсыз үрдістер мен негізгі қауіп факторлары анықталды; жастардың репродуктивті денсаулығын қорғау саласындағы нормативтік-құқықтық базаға жүйелі талдау жасалып, қазіргі заманғы халықаралық тәсілдерге сәйкессіздіктер мен бар олқылықтар айқындалды; алғаш рет студент жастардың репродуктивті денсаулық мәселелері бойынша хабардарлық деңгейі зерттеліп, субъективті бағалау мен нақты білім деңгейі арасындағы сәйкессіздік анықталып, профилактика және отбасын жоспарлау саласындағы негізгі дефициттер белгіленді; алынған нәтижелер негізінде жастардың репродуктивті денсаулығын сақтау және профилактика жүйесін жетілдіруге бағытталған, жастар денсаулық орталықтары мен білім беру ұйымдарының өзара іс-қимыл стандартты операциялық рәсімдерін, студенттерді маршрутизациялау моделін және білім деңгейін бағалау құралдарын қамтитын ұйымдастырушылық-профилактикалық іс-шаралар кешені әзірленіп, ғылыми тұрғыдан негізделді.

**Зерттеудің теориялық маңыздылығы:** Жастардың репродуктивті денсаулығын кешенді бағалаудың әзірленген әдіснамасы, медико-демографиялық көрсеткіштерді, хабардарлық деңгейін және мінез-құлықтық қауіп факторларын талдауды қамти отырып, қоғамдық денсаулық сақтау саласындағы қолданыстағы ғылыми тәсілдерді толықтырады және бакалавриат пен жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламаларының оқу үдерісінде қолданылуы мүмкін. Нормативтік-құқықтық базаны талдау нәтижелері мен анықталған ұйымдастырушылық кедергілер жастардың репродуктивті денсаулығын сақтау саласындағы профилактикалық бағдарламаларды қалыптастыру және іске асыру механизмдері туралы теориялық түсініктерді кеңейтеді және денсаулық сақтауды ұйымдастыру және медициналық менеджмент саласындағы мамандарды даярлауда пайдаланылады. Сонымен қатар, жастардың білім деңгейі мен репродуктивті мінез-құлқының ерекшеліктері туралы алынған деректер медициналық қызметкерлердің біліктілігін арттыру және профилактикалық бағдарламаларға енгізілуі мүмкін, бұл денсаулық сақтау жүйесінде профилактикалық стратегияларды жетілдіру мен салааралық өзара іс-қимылды дамыту үшін ғылыми негіз қалыптастырады.

**Зерттеудің практикалық маңыздылығы:** Жастардың репродуктивті денсаулығын сақтау бойынша ұйымдастырушылық-профилактикалық іс-шаралар кешені әзірленіп, енгізілді, оның ішінде «Алматы қаласындағы жоғары оқу орындарының кураторларымен Жастар денсаулық орталықтарының өзара іс-қимыл алгоритмі» атты стандартты операциялық рәсім (енгізу актілері: Алматы қ. «Адам репродукциясының қалалық орталығы» ШЖҚ КМК); студент жастардың репродуктивті денсаулық мәселелері бойынша білім деңгейі мен хабардарлығын бағалауға арналған валидтелген сауалнама әзірленіп, апробациядан өткізіліп, білім беру және профилактикалық жұмысқа енгізілді (енгізу актілері: әл-Фараби атындағы ҚазҰУ эпидемиология, биостатистика және дәлелді медицина кафедрасы); «Қыз балалардағы аномальды жатырлық қан кетулер» атты оқу-әдістемелік құрал медициналық ұйымдар мен жоғары оқу

орындарының оқу үдерісіне енгізілді; сонымен қатар әзірленген жастарды маршрутизациялау моделі мен зерттеу материалдары денсаулық сақтау және білім беру жүйесінде профилактикалық бағдарламалардың тиімділігін арттыру және жастарға медициналық көмектің қолжетімділігін жақсарту мақсатында қолданылады.

**Автордың жеке үлесі:** Автор тарапынан зерттеудің барлық кезеңдері дербес орындалды: әдебиеттерге талдау жүргізу, деректерді жинау және өңдеу, статистикалық талдау жасау, сауалнама жүргізу, профилактикалық іс-шараларды әзірлеу және алынған нәтижелерді интерпретациялау.

### **Зерттеу нәтижелері бойынша қорытындылар:**

1. Алматы қаласындағы жасөспірім қыздардың репродуктивті денсаулығының негізгі қолайсыз үрдістері төменгі жыныс жолдарының қабыну ауруларының өсуімен (2019 жылғы 10,7%-дан 2024 жылы 54,8%-ға дейін), аномальды жатырлық қан кетулердің таралуының артуымен (13,0%-дан 31,8%-ға дейін), сондай-ақ постковидтік кезеңде жоғарғы жыныс жолдарының қабыну аурулары жиілігінің жоғарылауымен (2021–2022 жж. 8,3–9,3%-ға дейін) сипатталады, бұл жасөспірімдердегі гинекологиялық аурушандықтың қолайсыз динамикасын көрсетеді. Аталған үрдістер Қазақстан Республикасындағы демографиялық жағдай жағдайында ерекше маңызға ие, онда 15–19 жас аралығындағы халық санының 25–29 жас тобына қарағанда 28,0%-ға төмендеуі байқалады, бұл репродуктивті жастағы әйелдер санының қысқару қаупін және туу көрсеткіштерінің төмендеу мүмкіндігін қалыптастырады.

2. Қазақстан Республикасында жастардың репродуктивті денсаулығын қорғау саласындағы нормативтік-құқықтық базаның негізгі олқылықтары жастардың контрацепцияға және отбасын жоспарлауға қолжетімділігін жеткіліксіз реттеу (талданған 12 құжаттың тек 3-еуі, 25%), профилактикалық коммуникацияларды цифрландыру мен жастарға достық қызметтерді нормативтік бекітудің әлсіздігі (орташа балл — 0,21), сондай-ақ профилактикалық бағдарламалардың тиімділігін мониторингтеу механизмдерінің фрагментарлы түрде ұсынылуы (0,25) болып табылады. Бұл ретте ЖЖБИ, АИТВ және АПВ профилактикасы бойынша шаралар анағұрлым кең қамтылған және басым бағыт ретінде қарастырылады (орташа балл — 0,58).

3. Студент жастардың репродуктивті денсаулық мәселелері бойынша хабардарлық деңгейіндегі негізгі проблемалар субъективті бағалау мен нақты білім деңгейі арасындағы сәйкессіздікпен сипатталады (респонденттердің тек 41,2%-ы жоғары білім деңгейін көрсеткен, ал 22,3%-ында төмен деңгей анықталған), сондай-ақ отбасын жоспарлау және заманауи профилактика мәселелеріндегі айқын олқылықтармен (фертильді терезені дұрыс анықтағандар – резиденттердің 54,3%-ы және резидент емес студенттердің 32,0%-ы; жедел контрацепция бойынша білім – 46,8% және 24,0%; АПВ-ға қарсы вакцинация туралы хабардарлық – 40,4% және 20,0%;  $p < 0,01$ ), сонымен қатар контрацепция әдістері туралы қате түсініктердің таралуымен (гормональды контрацептивтердің жыныстық жолмен берілетін инфекциялардан қорғамайтынын тек 47,9% резидент және 36,0% резидент емес студенттер біледі;  $p < 0,05$ ) ерекшеленеді. Ең жоғары хабардарлық деңгейі инфекциялық қауіпсіздік

мәселелері бойынша анықталды, мұнда респонденттердің 95%-дан астамы АИТВ-инфекциясының берілу жолдарын және зиянды әдеттердің репродуктивті денсаулыққа әсерін дұрыс анықтаған.

4. Алынған нәтижелер практикалық ұсыныстарды әзірлеуге мүмкіндік берді, оның ішінде «Алматы қаласының жоғары оқу орындарының кураторларымен Жастар денсаулық орталықтарының өзара іс-қимыл алгоритмі» атты стандартты операциялық рәсім, студенттерді жоғары оқу орындарынан Жастар денсаулық орталықтарына қажеттілікті анықтау механизмі негізінде маршрутизациялау моделі, сондай-ақ «Қыз балалардағы аномальды жатырлық қан кетулер» атты оқу-әдістемелік құрал.

**Диссертация тақырыбы бойынша жарияланымдар:** Диссертация материалдары бойынша 18 ғылыми жұмыс жарияланған, оның ішінде Scopus деректер базасында индекстелген журналдарда 2 мақала, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Білім және ғылым саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдарда 2 мақала, халықаралық журналдарда 3 мақала, халықаралық конференциялар жинақтарында 11 мақала және 1 оқу-әдістемелік құрал; авторлық құқықпен қорғалатын объектілердің мемлекеттік тізіліміне енгізілгені туралы 3 куәлік бар.

**Диссертацияның көлемі мен құрылымы:** Диссертация 130 беттен тұрады және кіріспеден, мәселенің қазіргі жағдайына шолудан, зерттеу әдіснамасынан, өзіндік зерттеулердің 5 тарауынан, қорытындыдан, тұжырымдар мен практикалық ұсыныстардан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Диссертацияда 21 кесте, 32 сурет және 165 әдебиет көзі қамтылған.